

Jacq Vogelaar. *Weg van de pijn*. De Bezige Bij

Waar begint een roman, waar houdt hij op? Het meest simpele antwoord is natuurlijk: een roman begint bij het eerste woord en eindigt bij het laatste. Maar als de schrijver (over de lezer zwijg ik nu even) Jacq Vogelaar heet, liggen de zaken niet zo simpel. In de loop der tijd heeft hij een hele serie afzonderlijke boeken gepubliceerd, die op allerlei manieren met elkaar verband houden. Zijn oeuvre wemelt van de dwarsverbandingen. Zo lopen er van zijn vorige roman *De dood als meisje van acht* lijnen naar *Vijand gevraagd* uit 1967 en naar de onder het pseudoniem Koba Swart gepubliceerde roman *Nora. Een val* uit 1985. Zijn nieuwe roman *Weg van de pijn*, staat evenmin op zichzelf, maar bevindt zich in het verlengde van *De dood als meisje van acht*.

Al die lijnen en connecties suggereren samenhang, niet per se eenheid, want elk boek kan moeiteloos apart worden gelezen. Vogelaar lijkt eerder te willen benadrukken dat geen enkele roman af is; de tekst blijft principieel open en kan een vertrekpunt vormen voor andere mogelijkheden, nieuwe exploraties. In dit geval gaat het zelfs letterlijk op, want *Weg van de pijn* begint met hetzelfde gegeven als zijn voorganger: het dorp Moorgat, waar Nora met haar moeder en broertje Theo - als ongestvrij opgenomen vreemdelingen - zulke nare avonturen mochten beleven.

Nora bleek er uiteindelijk niet in te slagen aan de 'modder' en de 'varkens' van Moorgat te ontsnappen; haar broertje (dat in de nieuwe roman de hoofdrol speelt en nu Ben heet) heeft meer succes, al wijzen de tekenen daar in het begin niet op. Door zijn moeder weggestuurd, gaat hij met Jean (in de vorige roman de begeleider van Nora's idool Mona) op weg naar de vader, die hem, zijn moeder en zijn zusje ooit heeft verstoten. Deze vader wordt ten slotte gevonden, maar het doel van de reis is dan allang iets anders geworden, iets dat veel minder met papa te maken heeft dan met hemzelf.

In de wereldliteratuur is er één reisverhaal, dat op alle latere soortgenoten een bijna onvermijdelijke schaduw werpt. Hoewel nergens expliciet wordt verwezen naar Homerus' epos, neemt ook *Weg van de pijn* de trekken aan van een odyssee, waarin sprake is van een 'terugtocht' en van een 'omweg'. Voor Ben belichaamt de reis door het oostelijke gebied achter de 'grens' zowel het een als het ander; voor de veel oudere Jean, die de jongen met het te grote hoofd op sleeptouw neemt, staat de terugtocht voorop. Ooit is hij met geweld uit het oosten (waar hij evenals Mona in een circus werkte) verdreven. Door op zijn schreden terug te keren hoopt hij het verleden ongedaan te maken; wat hij zou willen is 'achteruit vertellen zoals je achteruit loopt, waarbij tegelijkertijd de voorafgaande tocht of geschiedenis wordt opgerold'.

Het blijkt een onmogelijkheid, de geschiedenis laat zich niet ontkennen. Hoogstens is zij bereid zich nog eens te herhalen, zoals Jean en Ben aan den lijve mogen ondervinden. Eens vreemdeling, altijd vreemdeling, dat is kennelijk hun lot, hoe arbitrair het onderscheid tussen vreemd en niet-vreemd ook mag zijn. Het anonieme staatsgeweld, hier wel wat erg rudimentair gesymboliseerd door 'gepoetste laarzen' en 'schaduwrijke pet', laat zich ook nu niet vermurwen. De 'pijn', waarvoor Jean een remedie zoekt, blijft en neemt zelfs, net als de tijd waaraan hij haar gelijkstelt,

alleen maar toe. Beide zijn in de praktijk even onherroepelijk als onuitwisbaar.

Maar de titel van de roman is niet toevallig voor tweeërlei uitleg vatbaar. De reis is, met name voor Jean, inderdaad een pijnlijke weg; voor Ben daarentegen voert zij ook van de pijn weg. De omweg door 'Jeans wereld' leert hem immers - al is het resultaat pas achteraf merkbaar - hoe hij zich tegen het externe geweld kan afschermen. In het tehuis en vervolgens op de kostschool (waar zijn vader hem liefdeloos opbergt) ontwikkelt hij een heilzaam soort schizofrenie door zichzelf op te splitsen in een negatief lichaam (dat hij 'Boy' doopt) en een positief 'anti-lichaam' (dat Ben blijft heten).

Zo ontdekt hij waar hij zijn ware thuis moet zoeken: niet bij vader of moeder, maar in de geborgenheid van dat 'anti-lichaam', de imaginaire vrijplaats die voor de buitenwereld verborgen blijft en hem intussen de mogelijkheid biedt zijn eigen 'baas' te zijn. De odyssee, omweg en terugtocht, leidt ten slotte naar binnen, het eigen bewustzijn in; van een hulpeloos en tamelijk gestoord kind is Ben iemand geworden, in elk geval voor zichzelf. Het reisverhaal blijkt tegelijk een - onorthodoxe - *Bildungsroman* te zijn geweest.

Behalve Jean en Ben is er echter ook nog een derde personage in het spel, dat nu eens als anonieme ik-figuur dan weer als 'Jakob' van zich doet spreken. In de laatste hoedanigheid is hij de broer of halfbroer van Ben, zoon van dezelfde vader. De suggestie wordt gewekt dat hij het in feite is door wie de roman wordt verteld. Wanneer hij voor het eerst aan het woord komt, wil hij weten 'wat er gebeurd is, wat niet hetzelfde is als hoe het precies is verlopen.' En omdat hij Ben nooit echt heeft ontmoet (hij heeft van zijn bestaan gehoord en hij heeft hem misschien even gezien), kan hij slechts vertellen 'hoe het gegaan is zoals ik het zie'.

Literatuur, met andere woorden, blijft een zaak van de verbeelding. Zowel voor deze mysterieuze Jakob als voor zijn bijna-naamgenoot Jacq. Dat de verteller een broer is en niet een vader, onderstreept wellicht de houding van de schrijver ten opzichte van zijn hoofdpersoon. Ben is voor hem niet zozeer een onmondig (geestes)kind als wel een gelijkwaardig wezen, met een eigen wil en een eigen identiteit die de verteller-schrijver alleen maar kan volgen. Dat maakt van de reis óók een metafoor voor het schrijven: Vogelaar gaat samen met zijn personages op pad zonder al bij voorbaat te weten waar hij uit zal komen.

Weg van de pijn is merkbaar als een avontuur geschreven, en dat is wat mij er het meest aan bevalt, temeer daar de lezers - anders dan in het verleden bij Vogelaar - niet hulpeloos aan hun lot worden overgelaten. De nieuwe roman is, net als zijn voorganger, een heel toegankelijk boek geworden. Geen opzichtig experiment, maar eerder een sprookje of een mythe met bijna archetypische trekken, wat niet zo verwonderlijk is gezien de overeenkomsten met de *Odyssee* en met sommige moderne versies van het oude epos, in het bijzonder *Molloy* van Samuel Beckett - een schrijver naar wie Vogelaar in deze roman wel vaker een dankbare knipoog maakt.

Een nadeel van zo'n sprookjesachtige aanpak is alleen dat de concrete nuance er soms bij inschiet. Ik noemde al de rudimentaire presentatie van het staatsgeweld. Ook het tegendeel hiervan, Jeans naïeve circus-romantiek, maakt een nogal obligate indruk, terwijl het primitieve, welhaast premoderne 'oosten' dat Jean en Ben bereizen,

mij evenmin onbekend voorkwam.

Het gaat steeds om stereotiepe voorstellingen die uitdrukkelijk niet worden geïroniseerd, in tegenstelling tot de clichés en gemeenplaatsen waarmee Vogelaar nu en dan in zijn zinnen jongleert. Vergelijkbare stereotiepe elementen zaten in *De dood als meisje van acht* (zodra vreemdelingen en xenofobie ter sprake komen, zijn politiek correcte zwart-witverhoudingen blijkbaar onvermijdelijk), maar daar werden ze ruimschoots overvleugeld door de uitbundige lyriek en de verbale overdaad.

In *Weg van de pijn* is dat laatste minder het geval (Vogelaars stijl schiet nog steeds alle kanten op, maar de verrassing is er een beetje af) en daardoor komen de zwakke kanten van het verhaal ditmaal duidelijker naar voren, ook al dwingt de roman in zijn geheel - als literair avontuur - opnieuw mijn bewondering af.

(*de Volkskrant*, 16-9-1994)